

BAHRÎ MEMLÛKLER DÖNEMİ'NDE ADLİYE SARAYLARI*

Dr. Öğr. Üye. Mehmet ŞEKER**

ÖZ

Bahrî Memlûkler Dönemi bazı İslâmî kurumların sistemleştiği ve olgunlaştığı bir dönemdir. Bu dönemde adliye sarayları da sistemli ve gelişmiş birer müessese olarak karşımıza çıkmaktadır. Bahrî Memlûklerde adliye sarayı olarak kullanılan mekânlar sırasıyla Dârü'l-Adl, Eyvân ve Eyvânü'l-Kebîr'dir. Bahrî Memlûklerde ilk adliye sarayı inşa edilmeden önce hukukî meselelere Sâlihiyye Medreseleri ve Bâbu'd-Dihlîz'de bakılmıştır. Daha sonra Baybars tarafından ilk adliye sarayı olan Dârü'l-Adl yaptırılmıştır. Eyvân'ın inşa edilmesinin ardından adliye sarayı olarak burası kullanılmaya başlanmıştır. İlerleyen süreçte Eyvân yıktırılarak yerine daha büyük ve fonksiyonel bir adliye sarayı olan Eyvânü'l-Kebîr yaptırılmıştır. Adliye sarayları sadece davaların görüşülüp karara bağlandığı yer olmayıp aynı zamanda resmî olarak tahttan çekilmenin gerçekleştiği mekân, sultanla görüşmeye gelen misafirlerin kabul edildiği yer gibi fonksiyonel özelliklere sahip bir müesseseydi. Ayrıca adliye sarayları meşru yönetimin sembolü olmuştur. Bu makalede, kaynaklarda yer alan bilgilerden hareketle Bahrî Memlûkler döneminde adliye sarayı olarak kullanılan mekânları tespit ettik. Bu dönemde, ilk adliye binası inşa edilmeden önce adlî ve dinî meselelerin çözüme kavuşturulduğu mekânların nereler olduğunu belirttik. Bunun yanı sıra inşa edilen ilk adliye binasını, ilerleyen süreçte kullanılan diğer adliye binalarını ve bu binalardaki değişim ve gelişimleri gösterdik. Ayrıca Bahrî Memlûkler Dönemi'nde bulunan adliye binalarının fonksiyonları ve önemine de işaret ettik.

Anahtar Kelimeler: Adliye Sarayları, Bahrî Memlûkler, Sâlihiyye Medreseleri, Bâbu'd-Dihlîz, Dârü'l-Adl, Eyvân, Eyvânü'l-Kebîr

THE COURTHOUSES IN THE BAHRI MAMLUKS PERIOD

ABSTRACT

Bahrî Mamluks Period is a period in which some Islamic institutions are systematized and matured. In this period, the justice palaces also appear as systematic and sophisticated institutions. The places used as courthouses in the Bahrî Mamluks are Dârü'l-Adl, Eyvân and Eyvânü'l-Kebîr respectively. Before the first courthouse was built in the Bahrî Mamluks, legal issues were examined in the Sâlihiyye Madrasas and Bâbu'd-Dihlîz. Later, the first court house, Dârü'l-Adl, was built by Baybars. After the construction of Eyvan, it started to be used as a court house. In the course of time, Eyvan was demolished and instead a larger and functional courthouse, Eyvânü'l-Kebîr was built. Courthouses were not only the places where the cases were discussed and settled, but at the same time it was an institution with formal features such as the place where the official abdication take place and the place where the guests coming to the meeting with the sultan are accepted. Moreover, justice palaces have become a symbol of legitimate government. In this article, we have identified the places used as courthouses in Bahri Mamluk period based on the information in the sources. We stated the places where the judicial and religious affairs were resolved in this period before the first courthouse was built. Besides this, we showed the first courthouse which was built, the other courthouse buildings used in the process and the changes and developments in these buildings. We also pointed to the functions and importance of the courthouse buildings in Bahrî Mamluks period.

* Bu makale, 2017 yılında Doç. Dr. Süleyman Özbek danışmanlığında tamamlanan "Memlûklerde Dîvânü'l-Mezâlim (1250-1517)" isimli doktora çalışmasından faydalanılarak hazırlanmıştır.

**Düzce Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Düzce/Türkiye, mehmetseker@duzce.edu.tr , ORCID NO. 0000-0003-2372-2375

Keywords: Courthouses, Bahrî Mamluks, Sâlihiyye Madrasas, Bâbu'd-Dihlîz, Dâru'l-Adl, Eyvan, Eyvânul-Kebir

1. Giriş

Mahkemelerin kuruluşu, işleyişi, fonksiyonları, görevlileri ve yerleri hakkında klasik kaynaklarda oldukça fazla bilgiye sahibiz. Fakat bu bilgileri aktaran eserlerin kendi dönemlerinin tecrübelerini aktardığı da bir gerçektir. Bunun için 7. yüzyıldan günümüze değin çok geniş coğrafi sahalarda kurulan İslâm devletlerindeki adliye kurumunun; bölgelere, devletlere, milletlere ve mezheplere uygun olarak bazı önemli farklılıklarının bulunduğu görülmektedir (Atar 2003: 339). Bu sebeple Türk ve İslâm devletlerinin teşkilat yapısını bünyesinde barındıran Memlûk Devleti'nin kurumlarında da bir takım değişiklikler ve farklılıkların bulunması olağandı. Dolayısıyla adlî teşkilatta Memlûklere özgü bazı farklılıklar ve yenilikler kendisini göstermiştir. Memlûklerde Dârü'l-Adl diye adlandırılan adliye saraylarının; farklı adlarının, yerlerinin ve fonksiyonlarının bulunduğu görülmektedir.

Bu makalede, Eyyûbîlerden sonra Mısır ve Suriye'de hâkimiyet tesis etmiş olan Memlûk Devleti'nin ilk dönemini teşkil eden Bahrî Memlûklerde adliye sarayları konusu ele alınacaktır. Öncelikle Bahrî Memlûklerden önce adliye sarayları hakkında bilgi verilecektir. Ardından Bahrî Memlûklerde ilk adliye sarayı inşa edilmeden önce hangi binaların bu iş için kullanıldıklarına değinilecektir. Bunların yanı sıra tarihsel sıraya uygun olarak Bahrî Memlûkler Dönemi'nde kurulan adliye sarayları ve bu mekânların fonksiyonları ile önemlerinin neler olduğu hususları üzerinde durulacaktır.

2. Bahrî Memlûkler Dönemi'nden Önce Adliye Sarayları

İslâm devletlerinin sultanları ve emîrleri, halk tarafından kendilerine takdim olunan şikâyetlere bakıp çözüme kavuşturmak suretiyle zulmü ortadan kaldırmaya her zaman özen gösterirdi (Berki 1962: 75). Bu sebeple adaletin tevzi edildiği mekânlara da gereken önem verilmiştir.

Özel olarak adliye saraylarına tahsis edilmiş bir yerden bahsedildiğinde, ilk dönem müellifleri Nûreddin Mahmud Zengî'ye atıfta bulunmaktadır. Abbâsîlerin ilk döneminden itibaren, halifeler tarafından mezâlîm uygulamasının yapılması için tahsis edilen bir yerden bahsedilmiştir (Tyan 1960: 511). Örneğin Halife Hâdi döneminde Bağdat'ta bir "Dârü'l-Mezâlîm" bulunmaktaydı (Tabâtabâî 1365: 99; Tyan 1960: 511; Mez 2000: 270). Bazı müellifler bu yeri "Dârü'l-Amme" adıyla da ifade etmektedirler (Tyan 1960: 511). Mühtedî'nin 255-256 (869-870) yıllarında dört kapısı ve bir kubbesi olan bir oda şeklinde inşa ettirdiği "Kubbetü'l-Mezâlîm" bulunmaktaydı (Tabâtabâî 1365: 99; Tyan 1960: 511; Mez 2000: 270). Abbasîler zamanında Dîvânü'l-Mezâlîm davalarına bakmak için inşa edilen bu binalar Dârü'l-Adl binasının menşeyini oluştursa da tarihsel süreç içinde kurumsal olarak Dârü'l-Adl binasını inşa eden ilk kişinin Nûreddin Mahmud Zengî olduğu görülmektedir.

İslâm Tarihi'nde Dârü'l-Adl diye adlandırılan "Yüksek Mahkeme"yi ilk defa inşa eden Nûreddin Mahmud Zengî'dir (el-Makrîzî 1998: 51; es-Sallâbî 2014: 253; Uzunçarşılı 1988: 373). Sultan, bu binayı Dîmaşk'ta yaptırdı (el-Makrîzî 1998: 51). Zengîler Devleti'nde Şam'ın yanı sıra Halep'te de Dîvânü'l-Mezâlîm davalarına bakmak için Dârü'l-Adl inşa edilmiştir (Yeniçeri 2004: 517). Bina edilen bu Yüksek Mahkeme,

devlet adamlarının büyükleriyle alakalı meselelerin yargılanmasına bakmak içindi (es-Sallâbî 2014: 253).

Nûreddin Mahmud Zengî'nin Dârü'l-Adl binasını yaptırmasının nedeni Esedüddîn Şîrkûh b. Şâdî'nin nâiblerinin halka yapmış oldukları zulümler ve bu zulme uğrayan kişilerin şikâyetlerinin Kadı Kemâleddin el-Şehrezûrî'ye gelmesiydi. Ama kadı bu şikâyetlere karşılık vermede aciz kalmıştı (el-Makrîzî 1998: 51-52; Tyan 1960: 511). Bir taraftan zulmün artmaya başlaması bir taraftan da yargı kurumunun bu zulmü işleyen üst kademedeki devlet adamlarına karşı yaptırımda bulunamaması, Nûreddin Mahmud Zengî'yi Şam'da Dârü'l-Adl yaptırmaya yöneltmiştir. Nûreddin Mahmud Zengî pazartesi ve perşembe olmak üzere haftada iki gün Dârü'l-Adl'de oturarak Dîvânü'l-Mezâlim davalarına bakmıştır. Tertip edilen bu Dîvânü'l-Mezâlim oturumları esnasında sultanın huzurunda kadı ve fakihler hazır bulunurdu (el-Makrîzî 1998: 52; es-Sallâbî 2014: 253).

Ayrıca Dârü'l Adl'in yaptırılma nedeni olarak Makrîzî'de şu bilgileri aktarmaktadır: “Dârü'l-Adl bina edildiğinde Şîrkûh b. Şâdî, nâiblerini topladı ve onlara ‘muhakkak ki Nureddin Dârü'l-Adl'in yapılmasını emretmedi ancak benden dolayı yaptırdı. Allah'a yemin olsun ki sizden birinizden olan bir sebepten dolayı Dârü'l-Adl'e gelirim mutlaka onu asarım’ diye konuştu. Sonra Şîrkûh b. Şâdî ile diğer kimseler arasında tartışma devam edip gitti. Durumu melikle beraber hallettiler. Ardından Şîrkûh b. Şâdî, ‘elimde olan ne var ise onlara mâl olsa bile her ne ile mümkünse onu memnun ederim’ dedi. Şîrkûh b. Şâdî'nin bu sözleri üzerine oradaki kimseler ‘insanlar bunu bilirlerse bu konuda ölçüyü aşarlar’ diye cevap verdiler. Ardından Şîrkûh b. Şâdî'de ‘Nureddin'in bana zalim nazarıyla bakmasındansa mülklerimin elimden çıkıp gitmesi bana daha hafif gelir, yahut benim ile devlet dairesinde ki bir yöneticiyi eşit görmesi de daha hafiftir’ diyerek karşılık verdi. Şîrkûh b. Şâdî'nin arkadaşları çıktı ve hasımlarını razı edip memnun etmek hususunda emredilene yaptılar ve onlara şahitlik ettiler (el-Makrîzî 1998: 52).”

Zengîler Devleti'nin meşhur sultanı Nûreddin Mahmud Zengî, şerfata saygı duyan ve onun hükümlerine göre hareket eden birisiydi. Adaletin tesisi için ülkesinde adliye binaları yaptırmış olan Nûreddin Mahmud Zengî, Dârü'l-Adl'de dinî konularla ilgili meseleleri danışmak için kadılar ve fakihlerle biraya gelir ve ister gayr-i müslim, ister kendi oğlu ve isterse de yanındaki en büyük emîr olsun, mazlumun hakkını zalimden alırdı (İbnü'l-Esir 1987: 323). Buna ilaveten Nûreddin Mahmud Zengî'nin faziletleriyle alakalı olarak İbnü'l-Esir “Adaleti ve güzel ahlâkı bütün yeryüzünü tutmuştu. Ben daha önceki hükümdarların da ahlak ve yaşayışlarını inceledim. Dört Halife ve Ömer b. Abdülaziz'den başka ondan daha güzel ahlâklı birini görmedim. Ayrıca adalet için ondan daha fazla araştırıp tetkik eden birisini de görmedim.” demektedir (İbnü'l-Esir 1987: 323).

Fâtımîleri yıkarak Eyyûbîler Devleti'ni kuran Selâhaddin Eyyubî de aynı şekilde selefi Nûreddin Mahmud Zengî gibi adaletin izharı için pazartesi ve perşembe günleri Dârü'l-Adl'de oturum düzenlerdi (el-Makrîzî 1998: 52; Tabâtabâî 1365: 101). Selâhaddin Eyyubî hem seyahat sırasında ve hem de halkın huzuruna çıkarak halkın şikâyetlerini dinlemekle meşgul olmaktadır (Tabâtabâî 1365: 101). Adil bir sultan olan Selâhaddin Eyyubî ölünceye kadar adaleti yaymak ve zulmü ortadan kaldırmak için

uğraştı. Daima iyi ve doğru olan şeyleri uygulamaya devam etti (el-Makdisî 2012: 109). Ayrıca el-Makdisî, Selâhaddin Eyyübî'nin adalet anlayışı ilgili olarak "Adil bir lider ve kâmil bir sultanı. Ondan önce ve ondan sonra Mısır, sahabeden sonra onun gibi birisini görmedi." ifadelerini kullanmaktadır (el-Makdisî 2012: 109).

Adaletin tesis edilmesi için Selâhaddin Eyyübî, daha önceden Nüreddin Mahmud Zengî'nin yapmış olduğu Dârü'l-Adl binasının bir benzerini Kahire'de inşa ettirdi (Uzunçarşılı 1988: 373). Aynı şekilde Selâhaddin Eyyübî'nin oğlu el-Melik ez-Zâhir Gıyâsüddin Gâzî'de Halep'te bir Dârü'l-Adl binası inşa ettirdi (Kuşçu 2013: 376).

Bilindiği üzere Eyyübîler ve Memlûklerde Darü'l-Adl binaları yaygın olarak bulunmaktaydı (Yeniçeri 2004: 517). Eyyübîler (1169-1260), Selçuklu ve Mısır'daki Fâtîmî müesseselerini kendilerine özgü bir üslupla sentezleyerek yeniden şekillendirmişlerdir (Humphreys 2004: 217). Memlûkler ise kendilerine tevarüs eden bu mirası daha da geliştirerek ileriye götürmüşlerdir.

Hiç kuşkusuz Memlûklerin ileriye taşıdıkları mirastan birisi de adliye saraylarıdır. Özellikle Memlûklerin ilk dönemi olan Bahrî Memlûklerde, adliye saraylarının fiziki şartlarının oldukça gelişmesinin yanında adliye görevlilerinin sayılarının da arttığı gözlemlenmektedir. Hatta bu dönemde daha önceki Türk-İslâm devletlerinde olmayan bazı dinî ve adlî görevlilerin ihdas dildiği ve aynı zamanda bu yeni görevlilerin adliye saraylarında da görev yaptıkları görülmektedir.

Aşağıda Bahrî Memlûkler Dönemi'nde adliye saraylarının nasıl gelişme gösterdiğini ele alarak bu mekânların fonksiyonlarının neler olduğu hususları üzerinde durulacaktır. Öncelikle ilk adliye binası inşa edilmeden önce bu iş için kullanılan mekânlar zikredilecektir. Bunun yanında ilk inşa edilen adliye sarayı olan Dârü'l-Adl ve ondan sonra inşa edilen diğer adliye sarayları hakkında bilgi verilecektir.

3. Bahrî Memlûklerde İlk Adliye Binası İnşa Edilmeden Önce Bu İş İçin Kullanılan Mekânlar

3.1. Sâlihiyye Medreseleri

el-Melik el-Muizz Aybek et-Türkmânî 648 (1250) yılında devletin kuruluşunda Sâlihiyye Medreseleri'nde (المدارس الصالحية) Dîvânü'l-Mezâlim toplantıları ihdas etmişti. Memlûk yönetiminin yaklaşık ilk on yılı boyunca Sâlihiyye Medreseleri, Darü'l-Adl olarak hizmet vermiştir (el-Makrîzî 1998: 52; Tyan 1960: 511; Uzunçarşılı 1988: 373; Nielsen 1985: 51; Ayaz 2008: 36).

Bu meseleyle ilgili olarak Uzunçarşılı, el-Melik el-Muizz Aybek et-Türkmânî'nin 1250 yılında Dârü'l-Adl'i tesis ettikten sonra dört mezhepten (Hanefî, Şâfî, Mâlikî, Hanbelî) birer başkadı tayin ettirdiğini ve bunların üstünde de bir "Dârü'l-Adl Kadı"sı atadığını söylemektedir (Uzunçarşılı 1988: 373). Hâlbuki kaynakların ittifakıyla dört mezhep başkadılarını tayin eden ve Memlûklerde ilk olarak Dârü'l-Adl'i yaptıran kimse el-Melik ez-Zâhir Baybars'tır.

el-Melik el-Muizz Aybek et-Türkmânî'nin Emîr Alâeddin Aytekin Bundukdârî'yi Mısır'a Nâibü's-Saltana olarak tayin ettiği dönemde o bölgelerde Sâlihiyye Medreseleri'nde şikâyetleri dinlemek amacıyla toplantılar yapılmaktaydı (el-Makrîzî 1998: 52; Tabâtabâî 1365: 100). Dolayısıyla Memlûk Devleti yönetiminin yaklaşık ilk on

yılı boyunca Sâlihiyye Medreseleri, Dârü'l-Adl olarak hizmet vermiş olup Dîvânü'l-Mezâlim'e burada bakılmıştır (Nielsen 1985: 51). Memlûk Devleti'nin kurulduğu 1250 yılından itibaren önemine binaen Dîvânü'l-Mezâlim toplantıları tesis edilerek Salihyye Medreseleri'nde on yıl müddetle halkın şikâyetlerine bakılmıştır.

Konuyla ilgili olarak Tyan, Nûreddin Mahmud Zengî'den sonra her yerde bu örneğe yani Dârü'l-Adl yaptırma geleneğine uyulmadığını belirterek el-Melik el-Muizz Aybek et-Türkmânî'nin Divânü'l-Mezâlim işlerine Sâlihiyye Medreseleri'nde baktığına dikkat çekmektedir (Tyan 1960: 511). Dolayısıyla Bahrî Memlûklerin bu on yılında herhangi bir adliye sarayı inşa edilmemiş olduğu ve Sâlihiyye Medreseleri'nin adliye sarayı gibi kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Kaynaklarda 1250 ile 1260 yılları arasında on yıl müddetle Sâlihiyye Medreseleri'nde Dîvânü'l-Mezâlim toplantılarının düzenlendiğine ve bu mekânların adliye sarayı olarak hizmet verdiğine dair kayıt bulunmakla birlikte Sâlihiyye Medreseleri'nde düzenlenen Dîvânü'l-Mezâlim davası örneği hakkında detaylı bir bilgiye ise rastlanılmamaktadır.

3.2. Bâbu'd-Dihlîz

el-Melik ez-Zâhir Baybars sultanlığının ilk yıllarında Sâlihiyye Medreseleri'nde Dîvânü'l-Mezâlim toplantıları düzenlemeyi terk ederek bunun yerine Kahire Kalesi'nin (Kal'a'tü'l-Cebel) giriş kapısında yani Bâbu'd-Dihlîz'de (باب الدهليز) Dîvânü'l-Mezâlim şikâyetlerini dinlemeye başladı. Bununla ilgili olarak 661 (1262-1263) yılında el-Melik ez-Zâhir Baybars'ın Bâbu'd-Dihlîz'de Dîvânü'l-Mezâlim şikâyetlerini dinlediğine ilişkin bir kayıt bulunmaktadır (Nielsen 1985: 51).

el-Melik ez-Zâhir Baybars'ın Dârü'l-Adl'i yaptırmadan önce kısa süreliğine de olsa Bâbu'd-Dihlîz'i adliye sarayı gibi kullandığı ve burada Dîvânü'l-Mezâlim oturumları düzenlediği anlaşılmaktadır. Sâlihiyye Medreseleri'nin adliye sarayı olarak hizmet vermesinin ardından ilk adliye sarayının inşasına kadar üç sene civarında Bâbu'd-Dihlîz'in adliye sarayı gibi kullanıldığı anlaşılmaktadır.

4. Bahrî Memlûklerde Adliye Sarayları

4.1. Dârü'l-Adl

el-Melik ez-Zâhir Baybars 661 (1262-1263) yılında Kal'atü'l-Cebel'in altında "Hisâr" adı verilen yerde Dîvânü'l-Mezâlim toplantıları için Dârü'l-Adl (دار العدل) adıyla anılan müstakil büyük bir bina yapımını başlattı. el-Melik ez-Zâhir Baybars bu binayı bir yıl sonra 662 (1263-1264) tarihinde kullanıma açarak ilk defa olarak Dârü'l-Adl'de Dîvânü'l-Mezâlim oturumları akdetmeye başladı. el-Melik ez-Zâhir Baybars bu binada her yıl Ramazan ayları hariç her pazartesi ve perşembe günü sabah saatlerinde halkın şikâyetlerini dinlemek amacıyla Dîvânü'l-Mezâlim oturumları düzenlerdi (İbn Abdüzzâhir 1976: 182; el-Makrîzî 1998: 45; Tabâtabâî 1365: 100; Tyan 1960: 511; Uzunçarşılı 1988: 373; Nielsen 1985: 51).

Makrîzî, Dârü'l-Adl'i el-Melik ez-Zâhir Baybars'ın 661 (1262-1263) yılında inşa ettirdiğini söylemekte buna karşın İbn Abdüzzâhir ise Dârü'l-Adl'i el-Melik ez-Zâhir Baybars'ın 662 (1263/1264) yılında inşa ettirdiğini söylemektedir (İbn Abdüzzâhir 1976: 182; el-Makrîzî 1998: 45; Tabâtabâî 1365: 100; Tyan 1960: 511; Nielsen 1985: 51).

Dârü'l-Adl yaptırılmaya başlandıktan bir yıl sonra kullanıma açıldığı düşünüldüğünde Makrîzî'nin vermiş olduğu tarihi daha uygun bulduk. İbn Abdüzzâhir'in vermiş olduğu tarih Dârü'l-Adl'in kullanıma açıldığı tarih olduğu kanaatindeyiz.

Dârü'l-Adl'in inşa edildiği yer olarak Tabâtabâî, el-Melik ez-Zâhir Baybars'ın Dârü'l-Adl'i Kahire Kalesi'nde inşa ettirdiğini söyler. Buna karşın Dârü'l-Adl'in yapıldığı yer olarak hem Emile Tyan, Dârü'l-Adl'in sarayın altında Hisâr adı verilen yerde yapıldığını söylemekte hem de Jorgan S. Nielsen Dârü'l-Adl'in kalenin hemen altında yapıldığını söylemektedir (Tabâtabâî 1365: 100; Tyan 1960: 511; Nielsen 1985: 51). İbn Abdüzzâhir ve Makrîzî'nin kayıtlarını destekleyen Tyan ve Nielsen'in ifadelerinin doğru olduğu kanaatindeyiz.

Dârü'l-Adl, Dîvânü'l-Mezâlim dışındaki işler için de kullanılmaktaydı. Bu durum muhtemelen el-Melik ez-Zâhir Baybars'ın yeni binanın inşasını tamamlamasından itibaren başladı. Örneğin 1264 yılında, halka açık olarak devamlı surette gerçekleşen Dârü'l-Adl hizmetlerinden birisinde buğday kıtlığına karşı alınacak önlemler anlatılmıştır. Muhtemelen el-Melik ez-Zâhir Baybars bu veya önceki oturumda bu konu üzerine bir dilekçe almıştı. Aksi takdirde sultanın attığı adımları önceden düşünmeden atmış olması düşük bir ihtimaldir. Ayrıca diğer devlet meseleleri de Dârü'l-Adl'de ele alınmaktaydı (Nielsen 1985: 53).

1279 yılında el-Melik el-Mansur Seyfeddin Kalavun, el-Melik es-Saîd'in tahttan çekilmesinden sonra Dârü'l-Adl'i yönetim merkezi olarak kullanmıştır. Aynı zamanda Dârü'l-Adl, resmî olarak tahttan çekilmenin gerçekleştiği yerdir. Bunun yanı sıra Dârü'l-Adl, Mısır'da meşru yönetimin önemli bir unsuru olan devletin kontrolünün sembolü olmuştur. Ayrıca Dârü'l-Adl resmî olarak tahttan çekilmenin gerçekleştiği yerdir (Nielsen 1985: 53). Tahttan çekilme hukukî bir işlemi ihtiva ettiği için tahttan çekildiğini ifade eden sultan başta halife olmak üzere devlet ileri gelenlerinin huzurunda Dârü'l-Adl'de tahttan çekildiğini ilan ederdi.

Dârü'l-Adl, uzun süre devletin diğer kurumlarından farklı kalmayı başaramadı. Bunun yanında eyalet merkezlerinde hükümet binasının bir parçası haline gelen Dârü's-Saâde böylelikle hiçbir zaman bağlarını koparamadığı hükümet binasının içinde fiziksel olarak eridi. Kahire'de erken dönem Memlûkler yönetimindeki Darü'l-Adl, devletin diğer kurumlarından ayrı bir oluşumdu. Ancak haftada iki kez gerçekleşen tören hizmetinin orada yapılmaya başlanması yavaş yavaş saltanatın ve devlet otoritesinin halka teşhiri olan ve Dîvânü'l-Mazâlimin yalnızca bir parçası olduğu Eyvân-ı Kebîr'e dönüşmesine katkıda bulundu (Nielsen 1985: 53).

el-Melik el-Mansur Seyfeddin Kalavun, Eyvân'ı ihdas edinceye kadar Dârü'l-Adl binası böyle kalmaya devam etti. Dârü'l-Adl 722 (1322/1323) senesine kadar terk edildi ve orada oturulmadı. el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun 722 (1322/1323) yılında Dârü'l-Adl binasını yıktırdı ve yerine "Tablhâne" (الطبل خانه) yaptırdı. Bu tarihten itibaren burası Tablhâne olarak devam etti (el-Makrîzî 1998: 48).

Şam ve Kahire dışındaki vilayetler söz konusu olduğunda Şam'da olduğu gibi Halep'in kale aşağısında bulunan Darü'l-Adl, Dârü's-Saâde olarak adlandırılmaktaydı ve mezâlim duruşmaları ile resmî törenlerin merkezi olarak kullanılmaktaydı. Ayrıca Humus, Kerek ve İskenderiye'de de Darü'l-Adl binaları bulunmaktaydı. Prensipite

Dîvânü'l-Mezâlim, sultan nerede bulunursa orada gerçekleşirdi ve mezâlim oturumları yalnızca sultanın katılımıyla Darü'l-Adl'de gerçekleşirdi. Başkent Kahire dışındaki şehirlerde Dîvânü'l-Mezâlim oturumlarının gerçekleştirilmiş olması ayrıca önemlidir (Nielsen 1985: 52-53).

Konuyla ilgili olarak Nielsen, Şam'da Dîvânü'l-Mezâlim'in yapıldığı yer olarak "Konu, Şam olunca Dârü'l-Adl ve Eyvân terimlerini Kahire için birbirine alternatif olarak kullanmak uygundur. Dârü'l-Adl ve Dârü's-Saâde'nin sıklıkla birbirine karıştırıldığı görülmektedir. Hâlbuki asıl durum açıktır. Mezâlim meseleleri Dârü's-Saâde'de görülürdü ve bazen duruma göre Dârü'l-Adl olarak da adlandırıldı. Örneğin Şamlı tarihçi İbn Kesir bu duruma ilişkin 1341 yılında Dârü's-Saâde'deki Dârü'l-Adl'de bir oturum düzenlendi der. Buna karşın yaklaşık bir asır önce İbn Şeddâd ise Şam'ı tarif ederken Dârü'l-Adl'den hiç bahsetmez." ifadelerini kullanır. Nielsen konuya devamlı "Şam'daki Dârü's-Saâde, şehir yönetiminin merkezi ve sultanın resmî ikametgâhıydı. Şam'a varan yeni valiler devamlı olarak Dârü's-Saâde'ye yerleşirdi. Dârü's-Saâde, Dîvânü'l-Mezâlim oturumları da dâhil olmak üzere şehir yönetiminin merkezi olmaya devam etmişti. Dîvânü'l-Mezâlim söz konusu olduğunda kaynaklar yeri bazen Dârü'l-Adl olarak adlandırır, diğer durumlar içinse Dârü's-Saâde şeklinde adlandırır. İşte bu karışıklığın temel nedeni İbn Kesir'in her iki terimi de rastgele kullanmış olmasıdır" demektir Nielsen 1985: 52). Dârü's-Saâde'nin şehrin idare merkezi olmasının yanında hem Dîvânü'l-Mezâlim oturumlarının yapıldığı yer hem de devlet konuk evi olarak hizmet verdiği anlaşılmaktadır.

Dârü'l-Adl büyük bir salondur. Bu salonda sultan tahtının önünde bir sandalyeye oturur ve sultanın sağına da dört mezhep başkadıları otururdu. Başkadılardan sonra Beytül-Mâl Vekili oturur ve ondan sonra da Muhtesib otururdu. Sultanın solundaysa Sır Kâtibi oturur, Sır Kâtibi'nin önünde de Nâzı el-Ceyş ve Muvakkîler oturarak bir halka teşkil ederlerdi. Sultanın arkasında ise silâhdârlar, cemedâr ve hâsekiler dururdu. Bu görevlilerin arkasında ise dava sahiplerinin ihzarları için devâdâr ve hâcibler dururdu. Şikâyet dilekçeleri okunur ve bu davalar arasından başkadılara müteallik olanlara başkadılar bakar ve ayrıca askerle alakalı olan davalarda Nâzır el-Ceyş'ten sorulurdu. Bunların haricindeki davalardan sultanın kendisinin hüküm verdiği davalar da vardı (el-Kalkaşandî 1914: 44; Yaltkaya 2000: 20).

Dârü'l-Adl'de sultanla görüşmeye gelen misafirler de kabul edilirdi (Yaltkaya 2000: 28). Örneğin el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun, Hama'nın Eyyübi valisini burada ağırlamıştır. Dört yıl sonra en azından bir seferlik olmak üzere gayr-i müslimlerin cizyesi törenle Dârü'l-Adl'de devlete devredilmiştir. 1302'de ileri gelen bir Yahudi'nin kendisi ve ailesinin Müslüman olduğunu açıklamak üzere Dârü'l-Adl'de hazır bulunduğu kaydedilir (Nielsen 1985: 53).

Memlûklerde Dîvânü'l-Mezâlim'e özel bir yer tahsis etme geleneğinin tam olarak yerleşmesi el-Melik ez-Zâhir Baybars'ın sultanlığı dönemine tekabül etmektedir. Sâlihiyye Medreseleri'nin adalet sarayı gibi kullanılmasından sonra Dârü'l-Adl, Kahire'de bir ilk olarak bağımsız bir oluşum halini almıştır (Tyan 1960: 511; Nielsen 1985: 51). Dolayısıyla el-Melik ez-Zâhir Baybars'tan itibaren el-Melik el-Mansur Seyfeddin Kalavun'un Eyvân'ı inşa ettirmesine kadar sultanlar, Dîvânü'l-Mezâlim'e Dârü'l-Adl binasında bakmışlardır.

el-Melik el-Mansur Seyfeddin Kalavun döneminde Dîvânü'l-Mezâlim oturumları için Eyvân'ın kullanılmaya başlamasından sonra kale altında bulunan Dârü'l-Adl'e, eski fonksiyonunu kaybedip kullanım dışı bırakıldığı için "Dârü'l-Adl el-Kadîme" yani Eski Dârü'l-Adl binası denmiştir. Ayrıca burası "Tablhâne" diye de bilinmekteydi. Çünkü el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun, el-Melik ez-Zâhir Baybars'ın yaptırmış olduğu bu Dârü'l-Adl binasını yıktırıp yerine Tablhâne'yi yaptırmıştı (el-Makrîzî 1998: 45, 48).

Dârü'l-Adl binası yerine "Eyvân"ın kullanılması meselesi hakkında Tyan, el-Melik el-Mansur Seyfeddin Kalavun'un sultanlığında 677-689 (1279-1290) Darül-Adl adı verilen binanın kullanılmadığını ve bu nedenle de adının "Darül-Adl el-Kadîme" (Eski Darül-Adl) diye anıldığını söyler (Tyan 1960: 511).

4.2. Eyvân

Memlûklerde, Eyvân dendiği zaman Eyvân ve Eyvânü'l-Kebir (Büyük Eyvân) adında iki bina karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra Eyvân (إيوان), sultanın kabul salonu ve merasim salonu demektir (Uzunçarşılı 1988: 303, 360). Eyvân'ı ilk defa el-Melik el-Mansur Seyfeddin Kalavun inşa ettirmiştir. Ardından el-Melik el-Mansur Seyfeddin Kalavun'un oğlu el-Melik el-Eşref Selahaddin Halil b. Kalavun (1290-1293) ise Eyvân'ı yenilemiştir. Daha sonra ise el-Melik en-Nasır Muhammed b. Kalavun'un sultanlığı döneminde bu Eyvân yıkılarak yeniden inşa edilmiştir. Yeni inşa edilen bu Eyvân binası, Eyvânü'l-Kebîr'dir (el-Makrîzî 1998: 48; Nielsen 1985: 51).

el-Melik el-Mansur Seyfeddin Kalavun'un 1283 yılından bir müddet sonrasında "Dârü'l-Adl"i ilk kez kullandığı ve 1288'den önce Eyvân'ı yaptırana kadar da burayı kullanmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca el-Melik el-Mansur Seyfeddin Kalavun'un Eyvân'ı inşa ettirdikten sonra Darül-Adl'i artık kullanmadığı ve bu nedenle de buranın adının "Darül-Adl el-Kadîme" diye adlandırılmaya başlandığı görülmektedir. Ancak Eyvân, Dârü'l-Adl olarak da bilinmekteydi. Bu da Eyvân adının vurgusunda açık biçimde bir değişimin olduğunu göstermektedir (el-Makrîzî 1998: 48; Tyan 1960: 511; Nielsen 1985: 51).

el-Melik el-Mansur Seyfeddin Kalavun, Eyvân'ı yaptırmaya kadar Dârü'l-Adl'i aynı şekilde kullanmaya devam etti. 1283 yılından bir süre sonra el-Melik el-Mansur Seyfeddin Kalavun'un Dârü'l-Adl'i ilk kez kullandığı ve 1288'den önce kalenin dış kısmına günümüzde takriben Mehmet Ali Camii bölgesinde bulunan alana Eyvân'ı inşa ettirdiği kaydedilmektedir. Eyvân, devletin adalet dairesi olarak hizmet vermiş ve genel olarak Darü'l-Adl ismiyle anılmıştır. Eyvân daha sonra el-Melik el-Eşref Selahaddin Halil b. Kalavun tarafından restore edilmiştir. Buna karşın Dârü'l-Adl 722 (1322/1323) yılına kadar terk edilerek hizmet dışı bırakılmıştır. Çünkü Eyvân'ın inşa edilmesinden sonra yeni adalet sarayı olarak burası kullanılmaya başlanmıştı. Nihayetinde el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun, Dârü'l-Adl'i yıktırdı ve yerine 722 (1322-1323) yılında Tablhâne'yi yaptırdı. Bu tarihten itibaren de Dârü'l-Adl, Tablhâne olarak kullanılmaya başlandı (el-Makrîzî 1998: 48; Tyan 1960: 511; Nielsen 1985: 51).

4.3. Eyvânü'l-Kebîr

Eyvân'ın adliye sarayı olarak kullanılmasından sonra Eyvânü'l-Kebîr'in (الإيوان الكبير) adliye sarayı olarak kullanıldığı görülmektedir. el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun, 715 (1315) yılında yeniden er-Revk (Revk-i Nâsırî) yani arazi tahriri

yaptırmasının akabinde Dârü'l-Adl binası olarak kullanılan “Eyvân”ın yıkılmasını emretti. el-Melik en-Nâsir Muhammed b. Kalavun tarafından 722 (1322) yılında mezâlîm şikâyetlerini dinlemek amacıyla ikinci kez yeniden inşa edilen bu Eyvân binası “Eyvânü'l-Kebîr”(الإيوان الكبير), “Eyvânü'l-Muazzam” (الإيوان المعظم) ve “Eyvân” (إيوان) gibi adlarla anılmış ve burası yeni adalet sarayı olarak kullanıma açılmıştır. el-Melik en-Nâsir Muhammed b. Kalavun, Revk-i Nâsirî de denen bu arazi tahririni 1315 yılında yaptırmıştı (el-Makrîzî 1998: 48; ez-Zâhirî 1894: 26; Tabâtabâî 1365: 100; Uzunçarşılı 1988: 408; Nielsen 1985: 51). Eyvânü'l-Kebîr 722 (1322) yılında inşa edildiğine göre bu büyük ve gösterişli yeni adliye sarayının yedi yıl sonra kullanıma açıldığı anlaşılmaktadır. Yedi yıl civarında süren Eyvânü'l-Kebîr'in inşası sürecinde el-Melik en-Nâsir Muhammed b. Kalavun'un başka bir yerde Dîvânü'l-Mezâlîm şikâyetlerini dinlediği anlaşılmaktadır. Ancak bu yerin neresi olduğu hususundaysa bir kayda rastlanılmamıştır.

el-Melik en-Nâsir Muhammed b. Kalavun, Eyvânü'l-Kebîr binasının inşa edildiği ilk günlerde Dîvânü'l-Mezâlîm'in toplantı günlerinde daima kadılar ve muvâkilerle birlikte oturum düzenleyerek şikâyetleri dinledi. el-Melik en-Nâsir Muhammed b. Kalavun, Dîvânü'l-Mezâlîm'e el-Melik ez-Zâhir Baybars, el-Melik es-Saîd Berke ve el-Melik el-Mansur Seyfeddin Kalavun dönemlerinde olduğu şekliyle bakmaya devam etti (el-Makrîzî 1998: 48).

el-Melik en-Nâsir Muhammed b. Kalavun, Eyvânü'l-Kebîr'de eskiden olduğu gibi pazartesi ve perşembe günleri Dîvânü'l-Mezâlîm'e bakmıştır. el-Melik en-Nâsir Muhammed b. Kalavun meselelerin çözümünde aciz kalındığı zamanlarda Eyvânü'l-Kebîr'de davalara müdahil olup çözüme kavuşturulmalarını temin ederdi. el-Melik en-Nâsir Muhammed b. Kalavun selefleri olan sultanlar gibi pazartesi ve perşembe günleri Dîvânü'l-Mezâlîm'e bakar ve kadıların çözmekte aciz kaldığı meseleleri bu en üst mahkemede ele alarak çözüme kavuştururdu (el-Makrîzî 1998: 53; ez-Zâhirî 1894: 26; Tabâtabâî 1365: 100; Uzunçarşılı 1988: 373).

Eyvânü'l-Kebîr sarayın dışında müstakil olarak yapılmış bir binadır. el-Melik en-Nâsir Muhammed b. Kalavun eski Eyvân'ı tekrar yeni bir şekilde yaptırırken binaya ek yerler de inşa ettirmişti. Eyvân'a yeşil renkte büyük bir kubbe yapıldı, araya birçok büyük sütun dikildi ve binanın yüksekliğini de artırıldı. Bu sütunlar ve mermerler buraya, es-Saîd bölgesinden getirilmişti. el-Melik en-Nâsir Muhammed b. Kalavun, bu mekânın başköşesine de tahtını koydurttu. Sultan bu tahtı, fildişi ve abanoz ağacından imal ettirmişti. Ayrıca sultan, tahtın üzerindeki bölmeyi de yüksekçe inşa ettirdi. Eyvân'a demirden döktürülmüş ve aynı zamanda içeriye girilmeye de mani olan çok sanatlı biçimde bir kapı da yapılmıştı. Eyvân'ın kapalı bir kapısı daha vardı. Ayrıca Eyvân'ın önüne dikdörtgen şeklinde uzun bir giriş ve sarayın içinden Eyvân'a açılan gizli bir kapı daha yapılmıştı. Sultan oturmak istediği zaman o gizli kapıyı açar ve oradan bakardı. Demir parmaklıklar arasından Eyvân sahasında duran askerlerin kalanları görülürdü. Bunlara ek olarak Eyvân'ın önüne büyük bir dergâh da yapıldı. Eyvânü'l-Kebîr, manzarasının güzelliğiyle herkesi hayrete düşüren bir mekândı (el-Makrîzî 1998: 48; ez-Zâhirî 1894: 26). Görüldüğü üzere el-Melik en-Nâsir Muhammed b. Kalavun'un yaptırmış olduğu bu yeni adliye sarayı daha öncekilerden daha gelişmiş ve daha büyüktü. Ayrıca bu yeni adliye sarayının tek bir bina olmayıp bir kompleks mahiyetince olduğu anlaşılmaktadır.

Görüldüğü üzere ilk olarak Eyvân adıyla bilinen adliye sarayı, el-Melik el-Mansur Seyfeddin Kalavun tarafından inşa ettirilmiştir. el-Melik el-Mansur Seyfeddin Kalavun'un inşa ettirdiği Eyvân'ı daha sonra el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun yıktırarak ek binalarla birlikte daha büyük bir şekilde yeni baştan inşa ettirmiştir. Bundan dolayı el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun tarafından yaptırılan Eyvân adındaki adliye sarayına Eyvânü'l-Kebîr denmiştir.

el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun, Dîvânü'l-Mezâlim için oturma düzenlediğinde yanında devlet emîrleri, kadılar, vezir, Sır Kâtibi, Nâzıru'l-Ceyş, Nâzıru'l-Hâs, Dest kâtipleri hazır bulunurlardı. Askerler de rütbelere göre sultanın huzurunda dururlardı (el-Makrîzî 1998: 49).

el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun öldükten sonra sultan olan evlatları da babalarının geleneğine bağlı kalarak Eyvânü'l-Kebîr'de Dîvânü'l-Mezâlim için oturmaya devam ettiler. el-Melik ez-Zâhir Berkuk'un sultanlığına kadar da durum bu şekilde devam etti. el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un oğullarından olan sultanların Eyvânü'l-Kebîr'de oturmasının nedeni Dîvânü'l-Mezâlime bakmak içindi (el-Makrîzî 1998: 49). el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun ve evlatları Dîvânü'l-Mezâlim için adliye sarayı olarak Eyvânü'l-Kebîr'i kullanmalarına rağmen Burcî Memlûklerin kurucusu el-Melik ez-Zâhir Berkuk döneminde ise durum değişmiştir. el-Melik ez-Zâhir Berkuk, İstablû's-Sultânî adında yeni bir adliye sarayı yaptırmış olup davalara orada bakmıştır.

5. Sonuç

Mısır ve Suriye'de 1250-1382 yılları arasında hüküm süren Bahrî Memlûklerin, adalet saraylarına hangi isimleri vererek inşa ettirdiği ve bu mekânlarda hukukî meselelerin nasıl ele alındığı hususları hakkında bilgi sahibiyiz. Bu dönemde sadece Eyvân'ın yıkılmasının ardından Eyvânü'l-Kebîr'in yapılmasına kadar olan sürede hukukî meselelerin nerede ele alındığı hususu hakkında malumat sahip değiliz. Bu süre yaklaşık 7 yıldır. Bu 7 yıllık süre haricinde Bahrî Memlûkler Dönemi boyunca adliye saraylarının ve fonksiyonlarının neler olduğunu tespit etmekteyiz.

Bahrî Memlûkler Dönemi'nde ilk adliye sarayı inşa edilmeden önce hukukî meselelere Sâlihiyye Medreseleri'nde bakılmıştır. Dolayısıyla 1250 yılında devletin kuruluşundan 1260 yılına kadar 10 yıl boyunca Sâlihiyye Medreseleri adalet sarayı olarak kullanılmıştır.

Sâlihiyye Medreseleri'nin 10 yıl boyunca adalet sarayı olarak kullanılmasının ardından el-Melik ez-Zâhir Baybars, Dârü'l-Adl'i yaptırmadan önce adlî toplantıları kısa süreliğine de olsa Bâbu'd-Dihlîz'de tertip etmiştir. Sâlihiyye Medreseleri'nden sonra inşa ettirilen Dârü'l-Adl'in kullanıma açılış tarihi dikkate alındığında, üç sene civarında Bâbu'd-Dihlîz'in adliye sarayı fonksiyonuyla işlev gördüğü anlaşılmaktadır.

el-Melik ez-Zâhir Baybars, Kal'atü'l-Cebel'in altında Hisâr adı verilen yerde 661 (1262-1263) yılında Dîvânü'l-Mezâlim toplantıları için Dârü'l-Adl adıyla anılan müstakil büyük bir binanın yapımını başlatmıştır. Bu yeni adliye sarayı, bir yıl sonra yani 662 (1263-1264) yılında kullanıma açılmıştır. Bu yıldan itibaren Dârü'l-Adl adıyla anılan yeni adliye sarayı, daha kurumsal bir mekân olarak hukukî meselelerin görüşülüp karara bağlanması için uzun süre kullanılmıştır. Artık yeni adliye binası hem daha gelişmiş bir

mekân hem de Sünni dört mezhepten birer başkadı gibi daha çok sayıda üst rütbeli protokol görevlilerinin görev yaptığı sistemli bir yer haline gelmiştir.

el-Melik el-Mansur Seyfeddin Kalavun, 1283 yılından itibaren bir müddet adliye sarayı olarak Dârü'l-Adl'i kullanmış ve 1288 yılına gelmeden önce Eyvân adında yeni bir adliye binası yaptırmıştır. Eyvân'ın inşa edilmesinden sonra Dârü'l-Adl artık kullanılmamış ve bu nedenle de buranın adı Darül-Adl el-Kadîme (Eski Adliye Sarayı) diye anılmaya başlanmıştır. Artık bu tarihten itibaren kale dışında bulunan Dârü'l-Adl yerine kale içerisinde inşa edilen Eyvân adliye sarayı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ancak aynı görevi yerine getirmesi sebebiyle Eyvân, Dârü'l-Adl olarak da bilinmeye devam etmiştir.

İlerleyen dönemde el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun, 715 (1315) yılında yeni bir arazi tahriri (er-Revk/Revk-i Nâsırî) yaptırmış ve akabinde Dârü'l-Adl binası olarak kullanılan Eyvân'ın yıkılmasını emretmiştir. el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun tarafından 722 (1322) yılında mezâlim şikâyetlerini dinlemek amacıyla ikinci kez yeniden inşa edilen bu Eyvân binası Eyvânü'l-Kebîr adıyla yeni adalet sarayı olarak kullanıma açılmıştır. Yeni inşa edilen Eyvânü'l-Kebîr, sarayın dışında müstakil olarak yapılmış bir binadır. Bu dönemde adliye sarayı hem mekân olarak daha da genişletilmiş hem de en yüksek mahkeme konumundaki Dîvânü'l-Mezâlim toplantılarına katılan yüksek dereceli protokol görevlilerinin sayılarının daha da arttırılmış olarak görev yaptığı bir mekân olmuştur. Örneğin Şâfi, Hanefî ve Mâlikî mezheplerinden birer kazasker ve Sünni dört mezhepten birer Dârü'l-Adl Müftüsü gibi adliye sarayının yeni görevlileri olarak adliye saraylarında görev yapmaya başlamışlardır.

el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun öldükten sonra sultan olan evlatları da babalarının geleneğine bağlı kalarak adliye sarayı olarak Eyvânü'l-Kebîr'i kullanmaya devam etmişlerdir. Bu durum 1382 yılında el-Melik ez-Zâhir Berkuk'un Burcî Memlûkleri kurmasına kadar devam etmiştir.

Bahrî Memlûkler dönemi, adliye teşkilatının mekânları yönüyle kendi dönemine göre oldukça ileri bir seviyeye ulaşmıştır diyebiliriz. Bu durumun neticesinde adliye sarayları, adaletin tesis ve icrasında görev yapan bürokratlara daha rahat ve faal çalışma imkânı tanımıştır. Dolayısıyla halkın memnun edildiği yer olması hasebiyle adliye sarayları, devletin devam etmesi adına önemli bir vasıta olmuştur. Bu dönemde adliye sarayları hem devlet yönetiminin merkezi olarak kullanılmış hem de meşru yönetimin kontrolünün sembolü haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

İbn Abdüzzâhir (1976). el-Kâdî Muhyiddin, *er-Ravz el-Zâhir fî Sîret el-Melik el-Zâhir* (Tah. Abdülaziz el-Huveytır), Riyad: www.moswarat.com.

ATAR, Fahreddin (2003). "Mahkeme", *İslâm Ansiklopedisi (TDV)*, Ankara, C. XXVII, s. 338-341.

AYAZ, Fatih Yahya (2008). *Türk Memlûkler Döneminde Saray Ağalığı-Üstâdarlık (1250-1382)*, İstanbul: İFAV.

BERKİ, Ali Himmet (1962). *İslâm Şeriatinde Kaza (Hüküm ve Hakimlik) Tarihi ve İftâ Müessesesi*, Ankara: Yargıçoğlu Matbaası.

İbnü'l-Esîr (1987). *İslâm Tarihi* (Trc. Ahmet Ağırakça), C. XI, İstanbul.

HUMPHREYS, R. Stephen (2004). *İslam Tarih Metodolojisi-Bir Sosyal Tarih Uygulaması* (Çev. Murtaza Bedir, Fuat Aydın), İstanbul: Litera Yayıncılık.

EL-KALKAŞANDÎ, Ebû el-'Abbâs Ahmed b. 'Ali (1914). *Subh el-'Aşâ fî Sinâ'at el-İnşâ*, C. IV, Kâhire: el-Matbaa el-Emîriyye.

KUŞÇU, Ayşe Dudu (2013), *Eyyûbî Devleti Teşkilâtı*, Ankara: T.T.K.

el-Makdisî, el-Allâme Merî' el-Keremî el-Hanbelî Merî' bin Yusuf el-Kerumî (2012). *Nüzhetü'n-Nâzirîn fî Târih min Veliyy Mısra min Hülefâ ve es-Selâtîn*, Tah: Abdullah Muhammed el-Kenderî, Kuveyt: Dâru'n-Nevâdîr.

EL-MAKRÎZÎ, Takiyy ed-Dîn Ahmed b. 'Ali (1998). *el-Mevâ'iz ve el-İ'tibâr bi Zikr el-Hitat ve el-Âsâr*, (Tah. Muhammed Zeynuhum-Medîha eş-Şerkâvî), C. III, Kâhire: Mektebe Medbûlâ.

MEZ, Adam (2000), *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti-İslâm'ın Rönesansı*, Çev. Salih Şaban, İstanbul.

NIELSEN, Jorgen S. (1985). *Secular Justice in an Islamic State: Mazâlim under the Bahrî Mamlûks, 662/1264-789/1387*, İstanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut.

TABÂTABÂÎ, Hüseyin Müderrisî (1365). "Dîvân-ı Mezâlim", *Ferheng-i İrân-zemîn*, XXVII, Tahran.

TYAN, Emile (1960). *Histoire de L'organisation Judiciaire en Pays D'islam*, Leiden: E. J. Brill.

ES-SALLÂBÎ, Ali Muhammed Muhammed (2014). *Asru'd-Devleti'z-Zengiyye*, el-Mansûra: Mektebe Feyyâz.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara: T.T.K. Basımevi.

YALTKAYA, M. Şerefüddin (2000). *Baybars Tarihi-Al-Melik-Zahir (Baybars) Hakkındaki Tarihin İkinci Cildi*, Ankara: T.T.K Basımevi.

YENİÇERİ, Celal (2004). "Mezâlim", *İslâm Ansiklopedisi (TDV)*, Ankara, C. XXIX, s. 515-518.

EZ-ZÂHİRÎ, Halil b. Şâhin (1894). *Kitâb Zubde Keşf el-Memâlik ve Beyân et-Turuk ve el-Mesâlik* (Tah. Paul Ravaisse), Paris: el-Matbaa el-Cumhûriyye.